

I

Hoe het systeem van ballingschap ontstond

Aan het eind van de zestiende eeuw maakte het koninkrijk Moskovië een begin met een programma van veroveringen dat bekend kwam te staan als het ‘bijeengbrengen van de landerijen’. Deze gebiedsuitbreiding vulde het machtsvacuüm dat de neergang van de Mongoolse Gouden Horde had achtergelaten. Dit was een federatie van nomadische en seminomadische stammen die sinds het begin van de dertiende eeuw had geheerst over het gebied dat zich uitstreckte van West-Siberië tot Moskou, maar die sindsdien uiteengevallen was in afzonderlijke gebieden, ieder met zijn eigen khan. In 1582 was een avontuurlijke kozak, Jermak Timofejevitsj, de Oeral overgestoken met een leger van een paar honderd man in een stoutmoedige aanval op de Mongools-Siberische leider Koetsjoem Khan. Jermak won een veldslag in West-Siberië, wist voor korte tijd een bruggenhoofd te vestigen ten oosten van de Oeral en maakte in naam van Ivan de Verschrikkelijke aanspraak op deze gebieden. Hoewel zijn overwinning van korte duur bleek te zijn (slechts drie jaar later verdronk deze kozakkenleider toen hij ontsnapte uit een hinderlaag van de Tataren), zou de poort naar Siberië die Jermak openramde nooit meer gesloten worden. De Russen gingen door met hun militaire expedities aan de andere kant van de Oeral, Koetsjoem Khan sneuvelde in de slag bij de rivier de Ob in 1598 en het khanaat Siberië ging ten onder.¹

Hierna was het oprukken van de Russen in Siberië niet meer te stuiten. Een bonte verzameling van afgezanten uit Moskou, gewone soldaten, huurlingen uit het buitenland, kooplieden en kozakken die wegtrokken uit de streken van Don en Dnjepr in Zuidwest-Rusland drong steeds dieper naar het oosten door langs de Irtysj, de Ob en hun zijrivieren. Zij bouwden forten die als knooppunten dienden voor het uitoefenen van militaire macht en het heffen van belasting onder de inheemse volkeren van Siberië. In 1586

werd de stad Tjoemen gesticht en het jaar daarop Tobolsk. Rond het jaar 1600 hadden de troepen van Moskovië al het land veroverd tussen de Oeral en de Ob en drongen ze verder naar het oosten door, naar de volgende grote Siberische waterweg, de Jenisej, 1600 kilometer verderop. Hierna volgden nog meer veroveringen: Mangazeja werd in 1601 gesticht, Tomsk in 1604. In 1630 waren er al ongeveer vijftig versterkte dorpen in West-Siberië en hadden de Russen voorposten gebouwd in Jenisejsk en Krasnojarsk aan de oevers van de Jenisej. Slechts twaalf jaar later waren ze de laatste van de grote noord-zuid-verzamelrivieren, de Lena, al overgestoken en hadden ze een permanente vestiging gesticht in Jakoetsk, die uiteindelijk toegang zou verschaffen tot de afgelegen ballingsoorden boven de poolcirkel. In 1649 hadden ze de noordelijke oevers van de Grote Oceaan bereikt en de havenstad Ochotsk gesticht. Negen jaar later waren ze nog tweeduizend kilometer verder opgerukt en stonden ze aan de oever van de Beringstraat, minder dan 160 kilometer van de Kaap Prince of Wales in Alaska.²

In de verovering en kolonisering van het continent in oostelijke richting kunnen we de oorsprong vinden van het verbanningssysteem. De snelle uitbreiding van Rusland werd aangezwengeld door de toenemende militaire macht, logistieke vaardigheden en bestuurlijke verfijning van Moskou, maar hierdoor ontstond ook een permanent gebrek aan arbeiders, boeren en handelaren in de verre en uitgebreide gebieden van Siberië. Vanaf de allereerste gevallen die geboekstaafd zijn, stelde het verbanningssysteem de tsaren niet alleen in staat om hun opstandige onderdanen te verbannen uit Europees Rusland, maar ook om ze gedwongen te laten dienen als kolonisten en dwangarbeiders op diverse strategische punten in heel Siberië. Het verbanningssysteem kwam op onder hoede van deze bredere planmatige gebiedsuitbreiding; bestraffing en kolonisering raakten met elkaar verweven.

Het werelddeel dat de Russen veroverd hebben, strekt zich uit over achtduizend kilometer van de Oeral tot de Grote Oceaan en 3.200 kilometer van de poolcirkel tot de grens van Mongolië. De rivier de Jenisej vormt een natuurlijke grens tussen West- en Oost-Siberië, landstreken die topografisch beduidend van elkaar verschillen. Met uitzondering van het Altajgebergte is West-Siberië laaggelegen, met vlakke, open landschappen. Over zijn sponsachtige bodem stroomt een overvloed aan rivieren; deze doen moerasgebieden ontstaan die elke lente worden overstroomd. Oost-Siberië en het verre oosten van Rusland kennen veel meer verscheidenheid:

een combinatie van ruige bergketens, diepe kloven, dichtbegroeide wouden en moerassige laaglanden. In het hart van Oost-Siberië daalt de bodem plotseling af naar het Baikalmeer, het grootste en diepste zoetwatermeer ter wereld. Het oppervlak van het Baikalmeer, dat iedere winter bevroest, omvat zo'n vijftigduizend vierkante kilometer, een gebied dat groter is dan Slowakije.

Anders dan de mensen denken, is Siberië niet het hele jaar bedekt met ijs en sneeuw. Pas boven de zestigste breedtegraad, die ook door Zweden en Alaska loopt, krijg je het permafrostlandschap van de toendra. In feite wordt het merendeel van Siberië overdekt door de taiga, een dichte gordel van naald- en loofbossen, tussen de duizend en tweeduizend kilometer breed. Ten zuiden van de taiga ligt de steppe, een vlak, boomloos gebied van graslanden en woestijnen. De meeste Siberiërs wonen beneden de zestigste breedtegraad in klimaten die lijken op die waarin de Europeanen leven. De zomers in de meeste Siberische stadjes en steden (die in feite meer naar het zuiden liggen dan Moskou) halen met gemak temperaturen van flink boven de 30 graden Celsius. Maar de winters in dit meest extreme landklimaat zijn zeer streng. De temperatuur duikt vaak al onder nul in september en daalt tot onder min 20 graden Celsius in december, terwijl ook een ijsskoude min 30 tot 40 niet ongewoon is. Pas in de late lente komt de temperatuur weer boven het nulpunt.³

Aan het eind van de zestiende eeuw was Siberië nog maar heel dunbevolkt. In totaal leefden er ongeveer 230.000 mensen, die meer dan 120 verschillende talen spraken. Onder hen vond je rendierherders in de noordelijke toendra, jagers in de dichte wouden van de taiga en nomaden in de zuidelijke steppe. Een van de eerste stammen die tegen de Russen opliepen waren de Ostjaken van West-Siberië, die rendieren hoedden, jaagden, vallen zetten en visten in de wateren van de Ob en de Irtysj. In de centraal-zuidelijke gebieden van Siberië woonden voornamelijk seminomadische volken die aan het Turks verwante talen spraken, de Tataren en de Kirgizen. Zij hoedden hun eigen kuddes, verbouwden tarwe, delfden ijzererts en handelden in zijde. De Toengoezen zwierven de taiga van West- en Oost-Siberië af; zij beoefenden de jacht en hielden rendieren. In het dal van de Lena hadden de Jakoeten een levenswijze ontwikkeld die gebaseerd was op veeteelt en paardenfokkerij. Hoewel ze geleidelijk veel Russische gewoonten overnamen, bleven ze wonen in joerten, vervaardigd van huiden of berkenschors in de zomer en van aarde, schors en koeien-

mest in de winter. De krijgshaftige Boerjaten hoedden hun kudde in de woeste streken van de Transbaikal (de streek voorbij het Baikalmeer in Oost-Siberië) en waren aan het begin van de zeventiende eeuw gaan handelen in bont en leer met de Chinezen in het zuiden. Verder naar het oosten, in het stroomgebied van de Amoer, woonden de Giljaken, boeren en vissers die zich kleedden in vissenhuiden en hondenbont. Ver naar het noordoosten, in het meest onbarmhartige klimaat van heel Eurazië, zaten de Tsjoektsji en de Korjaken, woeste vissers en jagers die leefden van het vlees van rendieren, walvissen en zeehonden. De meeste bewoners van Siberië hielden contact met hun goden via sjamanen en vereerden de dieren die zij hoedden en waarop ze jaagden. Sommigen, zoals de Jakoeten, bekeerden zich in de zeventiende eeuw tot het christendom; anderen, zoals de Boerjaten, vervuilden geleidelijk hun stamsjamanen voor boeddhistische priesters.⁴

In een streek waar de belangrijke voorraden van edelmetalen nog ontdekt moesten worden, was bont de magneet die de Russen naar het oosten trok. De wijdverspreide vraag naar pelzen uit Siberië, zowel in Europa als in Azië, veranderde de wildernis in een schijnbaar onuitputtelijke schatkamer. Kozakken, soldaten, rijksambtenaren en particuliere bonthandelaren die *promysjlenniki* werden genoemd, staken de Oeral over en drongen steeds dieper in de binnenlanden van Siberië door. Daarbij volgden ze het netwerk van rivieren door deze landmassa en maakten gebruik van dragers om uitgebreide stukken land te doorkruisen. In groepen van maar twee of drie man tot wel zestig of meer, dikwijls gefinancierd door de gouverneurs van Siberië die zetelden in de versterkte steden en andere vestigingen van Moskovië, zetten zij expedities op touw om aan bont te komen. Gewoonlijk kostte het een winter en twee zomers om heen en weer te trekken tussen Rusland en de steden en forten van West-Siberië; reizen die helemaal naar Jakoetsk of naar de andere kant van het Baikalmeer gingen, konden wel drie keer zo lang duren. Het reizen bracht velerlei gevaren met zich mee. De ene plaats kon wel een paar honderd kilometer van de andere verwijderd zijn; ook een relatief kleine verwonding of een uitbraak van ziekte kon gemakkelijk fataal blijken in de onherbergzame wouden, moerassen en bergen. Maar in de verder nogal armzalige economie van het platteland waren de opbrengsten verbijsterend groot. Voor het bont van eekhoorns, vossen, hermelijnen, marters en – het neusje van de zalm – sabelbont dat de *promysjlenniki* mee terugbrachten, werden in Rusland en daarbuiten astronomi-

sche bedragen betaald. Het bont van één enkele zwarte poolvos bracht genoeg op om er een behoorlijk grote boerderij mee te kopen, compleet met paarden, koeien, schapen en pluimvee.⁵

Toen zij verder naar het oosten oprukten, zetten de Russen een combinatie van beloningen en geweld in om belasting te heffen bij de inheemse volkeren van Siberië. Wie meewerkte met de promislenniki kon een beloning en bescherming tegemoetzien; degenen die dat niet deden en zij die ervan verdacht werden dat ze hun rijkdom verborgen hielden, betaalden een verschrikkelijke prijs. Martelingen, gijzeling en moord waren aan de orde van de dag; hele dorpen werden uitgeroeid. Sommige stammen, zoals de Ostjaken, waren gewend hun voormalige Mongoolse overheersers een schatting te betalen en probeerden het met de oprukkende Russen op een akkoord te gooien, maar zij waren verbijsterd door de hebzucht van hun nieuwe heersers. Anderen, zoals de Boerjaten, verzetten zich vanaf het begin tegen de indringers. Maar ook al lieten zij soms zien dat ze in staat waren zich te verenigen om hun land te verdedigen, toch konden de stammen van Siberië slechts hier en daar weerstand bieden. Niemand kon op tegen de vuurkracht van de Russische troepen en tienduizenden mensen bezweken aan de ziektes die de indringers met zich meebrachten. Alleen de zwaar besneeuwde buitengebieden van Tsjoekotka in het verre noordoosten boden voldoende afschrikwekkende obstakels en een voldoende magere opbrengst aan bont om het oprukken van de Russen een halt toe te roepen.⁶

Na verloop van tijd bereikten de Russen met hun gebruik van dwang en beloningen het beoogde resultaat: de inheemse volken van Siberië omhelsden het nieuwe handelsimperium of onderwierpen zich daaraan, ze zochten vrede met hun nieuwe meesters en betaalden belasting. De promislenniki wisten enorme hoeveelheden bontvellen op de kop te tikken in wat een buitengewoon succesvolle door de staat aangestuurde gebiedsverovering zou blijken te zijn. In de zomer van 1630 vervoerden ze al 34.000 sabelvellen via Mangazeja; in de zomer van 1641 passeerden niet minder dan 75.000 sabelvellen de douanepost van de tsaar in Jakoetsk. Het groeiende Russische staatsapparaat bestierde deze oogst aan Siberisch bont zo meedogenloos effectief dat tegen het jaar 1700 de aanvoer van het 'zachte goud' droogviel.⁷

In de loop der tijden vestigde de Russische staatsmacht zich in deze nieuwe grensgebieden door te steunen op een ingewikkeld netwerk aan re-

laties – vaak tot wederzijds voordeel, maar soms ook tegenstrijdig – tussen handelaren, vallenzetters en kozakken aan de ene kant en de eerste gouverneurs die de tsaren aanstelden over de vestigingen in Siberië aan de andere kant. De uitbreiding naar het oosten van het financieel beperkte Moskovïe moest zichzelf betalen en dus was het de gouverneurs toegestaan om hun eigen broek en die van hun ondergeschikten op te houden. Door te handelen in bont, alcohol en vrouwen, een praktijk die bekend stond als ‘voeden’, als ze maar een vast deel van de opbrengst aan de staat afdroegen. Sommige gouverneurs wisten enorme kapitalen bijeen te garen. Om ervoor te zorgen dat ze een bepaald niveau van afpersing en diefstal dat als redelijk werd beschouwd niet overschreden, plaatste de regering controleposten op de hoofdwegen die naar Europees Rusland leidden om gouverneurs die terugkeerden te ‘fouilleren’ en beslag te leggen op een teveel aan buit. Ook al werd het dan toegestaan, deze praktijk van ‘voeden’ stond wel aan de wieg van een systematisch gebrek aan verantwoording, om niet te zeggen straffeloosheid, onder ambtenaren in Siberië dat tot ver in de negentiende eeuw een plaag zou blijven voor Sint-Petersburg. Diefstal, corruptie en omkoperij floreerden op elk niveau van het bestuursapparaat, van de provinciegouverneurs in Siberië tot de laagst geplaatste klerken toe. Toch bleek het Russische project om een keizerrijk op te bouwen, ondanks al zijn onvolmaaktheden en zijn hapsnap informele machtsstructuur, opmerkelijk effectief, niet alleen bij het binnenhalen van de oogst aan dierenvellen, maar ook bij het veroveren, vasthouden en uiteindelijk ook het bestuur van enorme stukken land. De verovering van Siberië veranderde Moskovïe van een tweederangs koninkrijk aan de rand van Europa in het grootste landrijk van de wereld.⁸

Aanvankelijk kwamen ze naar Siberië als vechtersbazen, vallenzetters en handelaren, maar in de loop van de zeventiende eeuw verplaatsten de Russen hun aandacht van bontvellen naar de landbouw en van het innen van belasting naar kolonisatie. In 1622 woonden er 23.000 Russen en buitenlanders van verschillende pluimage ten oosten van de Oeral, in 1709 was dat aantal al 227.000 en het groeide nog steeds. De grensforten uit de aanvankelijke gouden periode voor de bonthandel ontwikkelden zich tot meer gevestigde steden en handelscentra. In de tweede helft van de zeventiende eeuw kwam Tobolsk op als zetel van de Russische regering, de godsdienst en de handel in West-Siberië. Tegen het jaar 1700 was Tomskeen soortgelijke rol gaan spelen in het midden-zuiden van Siberië, terwijl

meer naar het noorden Jennisejsk, het punt waarlangs alle handel van en naar Jakoetsk en het verre oosten moest lopen, dezelfde functie vervulde. Gesticht in 1652 groeide ook Irkoetsk snel, aanvankelijk als centraal verzamelpunt voor de belasting in bont van de inheemse Boerjaten van de Transbaikal en later als commercieel centrum voor de goederen die tussen China en het Russische Rijk werden verhandeld.⁹

In de laatste decennia van de zeventiende eeuw vormden hele golven van nieuwe immigranten een gemeenschap van Europeanen die in Siberië bleef wonen. Vanuit de arme streken van Europees Rusland kwamen boeren als migranten. Sommigen van hen waren door de regering ondersteunde kolonistoren, anderen waren gevluchte lijfeigenen die wisten dat hun meesters niet veel kans hadden om hen op te sporen als ze eenmaal tot over de Oeral waren ontsnapt. Reeds in 1674 waren er alleen al in de streek rond Tobolsk 34.000 boeren. Ambtenaren, kozakken, andere soldaten en krijgsgevangenen vormden een belangrijk deel van de mensen die in de kleine Siberische steden en andere vestigingsplaatsen woonden en die deze plaatsen een heel herkenbaar militair karakter gaven. Duizenden leden van afwijkende religies ontvluchtten vervolging in Europees Rusland om verder naar het oosten kolonies te stichten waar ze hun geloof konden praktiseren zonder door de autoriteiten te worden lastiggevallen.¹⁰ Aan het begin van de achttiende eeuw had Siberië een inheemse bevolking van ongeveer 200.000 koppen en een Russische en Europese bevolking van 150.000 mannen en 76.000 vrouwen. Al die verschillende groepen trouwden onderling en kregen kinderen. Veel Russische kolonisten namen (soms letterlijk) inheemse vrouwen als bruid en werden de vaders van hun kinderen. Een eeuw nadat Jermak voor het eerst de Oeral was overgestoken, begon een Siberische manier van leven vorm te krijgen. Russische soldaten, ambachtslieden en boeren vermengden zich met inheemse Siberiërs en ontwikkelden zich in de loop der tijden tot een gesetelde bevolking van kolonisten die bekend stond als de *sibirjaki* of de *starozjili* (oude Siberiërs).¹¹

Maar te midden van die oude Siberiërs woonden mannen en vrouwen die er niet zelf voor hadden gekozen om naar Siberië te komen; integendeel, zij waren weggerukt uit de streek waar ze geboren waren en in wat bekend zou komen te staan als de 'grote gevangenis zonder dak' gegoooid. Siberië was zowel een land van mogelijkheden als een gevangenisrijk, een land van vrije landverhuizers en van onvrije ballingen. Onder de tsaren

werd het duidelijk dat er een fundamentele tegenstelling bestond tussen deze twee rollen – een tegenstelling die Siberië en het verbanningssysteem zou beheersen in de volgende eeuwen.¹²

Verbanning was een daad van uitwijzing. De bisschop van Tobolsk en Siberië, Joann Maksimovitsj, verklaarde in 1708: ‘Op dezelfde manier waarop we schadelijke stoffen uit het lichaam moeten verwijderen, zodat het lichaam niet afsterft, zo zit het ook met de gemeenschap van burgers: alle gezonde en onschadelijke dingen kunnen daarin terecht, maar wat schadelijk is moet eruit verwijderd worden.’¹³ Ideologen van het tsarenrijk schetsten herhaaldelijk het beeld van Siberië als een wereld buiten de denkbeeldige grenzen van de staat waarin de vorst verontreinigingen onschadelijk kon maken om de gezondheid van het politieke en sociale organisme te beschermen. In de loop van de tijd veranderden de bewoordingen, maar de diepe overtuiging dat Siberië een vergaarbak was voor de ongerechtigheden van het rijk bleef hetzelfde.

De uitdrijving van boosdoeners uit de Russische maatschappij werd publiekelijk gedramatiseerd in een genadeloze ceremonie die de ernst van het misdrijf onderstreepte en tegelijk de macht van de soeverein bevestigde. Degenen die schuldig waren aan ernstige misdaden werden in het openbaar gezeseld; mannelijke misdadigers werden ook gebrandmerkt in hun gezicht en hun neusvleugels werden uitgerukt. De Engelse historicus William Coxe kwam tijdens zijn omzwervingen door het Russische Rijk in de jaren na 1770 terecht bij de geseling van een veroordeelde moordenaar op de markt in het centrum van Sint-Petersburg. Hij drong door de menigte naar voren en klom op het dak van een huisje aan de rand van het plein en keek vanuit dit uitkijkpunt naar de gebeurtenissen. De beul hanteerde het meest verschrikkelijke van alle folterwerktuigen, de knoet. Die bestond uit een starre riem van ongelooide leer, ongeveer vier centimeter in doorsnee, en was met een bronzen ring bevestigd aan een zweep van gevlochten leer die op zijn beurt was vastgemaakt aan een lange houten stok die door de beul werd gehanteerd:

Voor iedere zweeps slag deed de beul een paar stappen terug en tegelijkertijd trok hij de hand waarmee hij de knoet vasthield terug; dan sprong hij naar voren en liet het vlakke eind van de riem met aanzienlijke kracht neerkomen op de rug van de misdadiger, loodrecht naar beneden en over een afstand

van bijna twee decimeter, van de nek tot aan het middel. Eerst geselde hij de rechterschouder en dan gaf hij evenwijdige zweepslagen tot aan de linker schouder; en daar hield hij niet mee op totdat hij 333 zweepslagen had toegediend, het voorgeschreven aantal van het vonnis. Ter afsluiting van deze verschrikkelijke ingreep werden de neusvleugels van de misdadiger uitgerukt met een pincet; zijn gezicht werd gebrandmerkt met een gloeiend ijzer en hij werd teruggebracht naar de gevangenis om afgevoerd te worden naar de mijnen van Nertsjinsk in Siberië.¹⁴

Zo'n brute vergelding was eigenlijk een teken van de barmhartigheid van de tsaar, een teken dat de macht van Ruslands heersers nog eens onderstreepte. Vanaf de regeerperiode van Peter de Grote (1696-1725) ontnamen de rituelen van 'terechtstelling als burger' of 'politieke dood' de veroordeelde zijn wettelijke rechten en eigendomstitels, waarmee zijn grond en rijkdom werden geconfisqueerd. Het was een ontzagwekkende demonstratie van de macht van de Russische staat. In 1753 had tsarina Elizabeth (1741-1762) de galg vervangen door dwangarbeid in Siberië. Een verordening van de Raad van State bevatte de toelichting dat degenen die schuldig waren aan een halsmisdadigheid voortaan 'politiek dood verklaard' zouden worden, verbannen en veroordeeld tot 'dwangarbeid tot in de eeuwigheid'. Vanaf die tijd werden halsmisdadigers 'als burger doodverklaard'; ze moesten allemaal publiekelijk worden geseld op de markt door een beul. Een vonnis voor een wetsovertreder uit de achttiende eeuw kon er als volgt uitzien:

Veroordeel hem ter dood, breng hem op het schavot, bevel hem te gaan liggen op het hakblok van de beul en haal hem daar dan weer vanaf en zeg: Wij, de Opperste Soeverein, tonen hem mededogen en schenken hem het leven in plaats van de dood. We hebben niet bevolen hem terecht te stellen, maar hebben het bevel gegeven dat vanwege zijn diefstal zijn neusvleugels meedogenloos moeten worden afgerukt, zodat andere mensen die dat zien niet meer willen stelen of schadelijke praatjes willen verkopen over ons, de Grote Vorst.¹⁵

Ontneming van burgerrechten was bedoeld als een vernederende en traumatiserende ervaring. Na 1785 was de Russische adel gevrijwaard van lijfstraffen omdat schandpaal en eerverlies werden gezien als een krachtige

bestrafing voor de bovenlaag. Maar voor de onderklasse, die ongevoelig werd geacht voor zulke verheven emoties, was er niets ceremonieels aan de rituelen die hun verdrijving uit de maatschappij van het tsarenrijk kenmerkten.¹⁶

Coxe merkte ietwat wrang op dat, wat voor genadige behandeling door de vorst er ook in deze rituelen ten toon gespreid werd, ‘als we het nog eens allemaal narekenen, we misschien moeten concluderen dat ondanks de schijnbare mildheid van de strafwet, niet minder boosdoeners in Rusland omkomen dan in die landen waar deze vorm van straf in de wet is vastgelegd’.¹⁷ Ondanks de reële kans om later alsnog dood te gaan, hield de afschaffing van de doodstraf wel in dat de dwangarbeiders in Siberië niet alleen hun straf, maar zelfs hun leven aan de tsaar te danken hadden. De macht van de heerser om niet alleen het leven te ontnemen, maar ook om het te schenken, bleef in de volgende eeuwen een hoeksteen van het verbanningssysteem.

Naast het uitoefenen van autocratische macht kreeg de verbanning naar Siberië in de zeventiende en achttiende eeuw ook steeds meer economische doeleinden. Naarmate de Russische staat zich uitbreidde en zijn honger naar land en hulpbronnen toenam, werd verbanning *uit* (*vsjelka iz* in het Russisch) steeds meer vervangen door verbanning *naar* (*ssielka v*). In de periode na de verbanning van de opstandelingen uit Oeglitsj bleef de staat voortdurend criminelen, deserteurs, prostituees en opstandige bevolkingsgroepen naar Siberië sturen, vaak naar streken die er niet in slaagden voldoende vrijwillige landverhuizers te lokken. Een schatting geeft aan dat in de decennia tussen 1662 en 1709 in totaal 19.875 mannen en 8.758 vrouwen naar Siberië werden verbannen.¹⁸ De inzet van dwangarbeiders onder Peter de Grote bij grootschalige bouwprojecten in Sint-Petersburg, langs de Baltische kust en rond de Zee van Azov werd vergroot en omvatte nu ook locaties in Siberië. Ongeveer twintigduizend van Peters Tweedee kriegsgevangenen (inclusief degenen die het kremlin van Tobolsk hebben gebouwd), werden geketend naar steden en dorpen over heel Siberië gestuurd, waar ze vervolgens gezelschap kregen van Peters verslagen politieke tegenstanders en kleine aantallen weggelopen lijfeigenen. Het gebruik van gevangenen om verspreid over heel Siberië grondstoffen te ontginnen, nam toe toen de staat probeerde niet alleen de natuurlijke hulpbronnen van Siberië aan te boren, maar het land ook te bevolken en te koloniseren.¹⁹

De aanleg in de loop van de achttiende eeuw van een rudimentaire infrastructuur bracht een versnelling teweeg van de pogingen tot kolonisatie. Er werden eenvoudige wegen aangelegd als aanvulling op het netwerk van rivieren als belangrijkste transportwegen in Siberië. Dat maakte het reizen gemakkelijker en sneller. De geringe bevolkingsdichtheid van Siberië en de grote afstanden tussen vestigingen leidden ertoe dat de regering op de plaatselijke bevolking vertrouwde voor vervoer en communicatie. De ongeplaveide wegen werden onderhouden door groepen van boeren en andere lokale bewoners die tijdens het bewind van Catharina de Grote (1762-1796) voor hun arbeid waren beloond met vrijstelling van belasting in Siberië. Tegen 1725 waren er al ongeveer zeventuizend koetsiers tewerkgesteld op de hoofdwegen van Siberië. In de jaren na 1740 werden pogingen ondernomen om de diverse Siberische forten met elkaar te verbinden door middel van posthuizen, die allemaal bemand werden door koetsiers, voorzien van verse paarden. Het terrein was zo moeilijk begaanbaar dat de posthuizen op relatief korte afstand van elkaar gebouwd werden (er waren er in 1745 maar liefs twintig tussen Tara en Tobolsk, een afstand van slechts 384 kilometer). De bouw van de Grote Siberische Postweg, die Moskou met Jakoetsk verbond, begon in de jaren 1760. De aanleg van de postweg kostte een kapitaal, zowel in roebels als in de levens van gevangenen en lijfeigenen, maar uiteindelijk maakte hij een betere vervoersstroom per wagen mogelijk.²⁰

Niettemin bleef het reizen in Siberië een hele opgave. Per seizoen wisselde de moeilijkheidsgraad van het reizen over de wegen van erg moeilijk tot volslagen onmogelijk. Iedere lente en herfst zakten wagens tot aan hun assen in de modder. De Russische benaming voor deze periode luidt *raspoetitsa*; letterlijk de ‘tijd zonder wegen’. De paardenkarren liepen vaak vast in moerassen; hun wielen en assen gingen kapot wanneer ze over rotsen en houtblokken denderden. In de zomer werden reizigers verstikt door stofwolken en kleurden plassen en stroompjes langs de weg bruin, met brak water en uiterst onaangename zwermen muggen en paardenvliegen. ‘Ik... rustte maar wat uit,’ vertrouwde de Amerikaanse reiziger John Ledyard zijn dagboek toe toen hij in 1787 eindelijk Irkoetsk bereikte.

...na een lange, uiterst vermoeiende reis – als gevolg van enkele erg onaangename omstandigheden – in gezelschap van de Posterijen, razendsnel rijdend op Tartaarse paarden over oneffen en woest terrein – waarbij ettelijke (huij-